

[Александар Кале Спасојевић]

ФИНЕЈ – ЕНГЛЕСКИ РУДАРСКИ ИНЖЕЊЕР У ВАЉЕВУ И ОКОЛИНИ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Айсѝпракѝ: У раду се говори о Финеју, енглеском рударском инжењеру. Крајем XIX и почетком XX века пословао је у Ваљево и околини. На основу написа у штампи осветљена је мало позната страна његовог пословног и приватног живота.

Кључне речи: Подгорски рудници, рударски инжењер, Ваљево, Ребељ, Градац, хидроцентрала, електрификација

FINEJ, ENGLISH MINING ENGINEER IN VALJEVO AND ITS SURROUNDINGS AT THE END OF XIX AND BEGINNING OF XX CENTURY

Abstract: This paper is about Finej, who was English mining engineer. At the end of XIX and beginning of XX century he worked in Valjevo and its surroundings. This paper is based on newspaper articles and highlights less known sides of his business and private life.

Keywords: Podgorina mines, mining engineer, Valjevo, Rebelj, Gradac, hydro-electric power plants, electrification

У Народној библиотеци, у *Правди* од 7. фебруара. 1910. године, бр. 38/3, у рубрики Ваљевска хроника, написан је текст о г. Финеју, енглеском рударском инжењеру који је више од деценије, крајем XIX и почетком XX века, пословао у Ваљево и околини, који је на крају запао у дугове. Текст преносимо у целости. Нису то биле једине невоље г. Финеја. Друге новине су објавиле вести о нападима хајдука на њега вршећи пљачку и изнуду. Уједно, сажећемо сва сазнања Финеју до којих се дошло истраживањима о електрификацији Ваљева.

„Пре неки дан продавао је за дуг Управи Фондова електрична централа г. Ц. Финеја, једног добродушног Енглеза, који већ дужи низ година живи у нашој средини. Жалосно је било погледати г. Финеја, који је свог и туђег капитала сручио неколико милијона динара у непосредну околину

ваљевску, како беспомоћно седи, немогуће наћи себи пријатеља, да ово дуговање регулише, те да до продаје не дође. Па ипак у последњем часу доброг г. Финеја не остави срећа. Нађе се један човек, који му притече у помоћ и избави га од пропасти. Тај човек беше г. Јоца Владимировић, трговац овдашњи и ја му, у име лепог гласа Ваљеваца, на овоме добром делу овако јавно благодарим“.¹

Ј. Р. Финеј (Finney)², енглески рударски инжењер у Србију је дошао, како наводи Даница Милић у својој књизи „*Страни калитал у рударству Србије до 1918.*“ (Београд 1970) 1892. године као стручни представник Silver Mining Company, а због сређивања техничко-технолошких проблема у рудницима олова Пречица и Љута страна код Рипња. Претпоставља се да је Финеј, као управник, био у Рипњу до 1896. године, када прелази у ваљевску Подгорину ради истраживања могућих рудних налазишта.³ Његове истраживачке радове финансира енглеска фирма Podgora-Minining Concession⁴. Овај финансијски конзорцијум поставља Ј. Р. Финеја за управника на Вису. Он је своје истраживање лоцирао у атару села Брезовица које припада Срезу ваљевском, у једном шумовитом потоку под Јакљанским висом, на око 1000 м надморске висине. Уз помоћ локалне радне снаге, којој је овај ангажман добро дошао, отпочео је са крчењем шуме, градњом прилазних путева, нивелацијом терена за постављањем топионице, управних и осталих зграда, као и допремањем и постављањем рударско-топионичарске опреме. Свечано пуштање у рад рудника и топионице на Јакљанском вису обављено је 10. јуна 1897. године, на дан обележавања 60 година од крунисања енглеске краљице Александрине Викторије (1819–1901).

Гости Ј. Р. Финеја били су окружни начелник г. Мутавцић, командант Дринске дивизије, подгорски капетан г. Срећковић, шефови свих окружних и среских надлештава у Ваљеву, председници неколико сесоских општина са својим многобројним сељанима и други виђенији грађани овог краја. Свечарску атмосферу употпуњавало је присуство

¹ Правда, 7. фебруар 1910, бр. 38/3.

² Тачно име овом, за Ваљево и ваљевски крај, заслужном Енглезу не знамо. Узимамо за аутентичан његов потпис стављен у Првостепеном суду у Ваљеву 11. јуна 1902, а он се тада потписао: J. R. Finney. У документима налазимо наше домаће облике његовог имена као Ђорђе и Јосиф. Иако је дуго боравио у Србији, није знао српски језик – користио је преводиоце за пословне разговоре и при постављању правних докумената. Осим матерњег енглеског, говорио је француски.

³ Видети у: Даница Милић „Подгорски рудници у XX веку”, Гласник МИАВ, бр. 36/2002, стр. 37-38.

⁴ Од рударског одељења Министарства народне привреде Краљевине Србије концесија је добијена за три рудна поља и експлоатацију 493 ха државне шуме.

војног оркестра Дринске дивизије. Водоосвећење је обавио свештеник грачанички г. Васа Поповић, уз асистенцију учитеља из Поћуте г. Милије Петровића. Потом је пуштена у рад парна машина, која је покренула остала постројења.

Током свечаног ручка, коме су присуствовали сви гости, говорили су Ј. Р. Финеј и окружни начелник г. Мутавцић. Најлепши и најсадржајнији говор, посвећен Ј. Р. Финеју, одржао је старина Илија Мојић, сељак из Брезовице, негдашњи посланик Народне скупштине и човек који је Финеју скренуо пажњу на рудне могућности ваљевске Подгорине. Из његовог говора наводимо следеће:

„Брате и пријатељу наш, ти од ових горских дубрава, где пре тебе друговаху само међеди и вуци, направи читаво насеље. Где се пре чујаше само хук совин и урлање гладног вука, ти створи људско станиште, где стотинама нашег сиромашног света ради и зарађује. Неколико година нас град туче, али што нам Бог, ваљда због наших грехова, одузе, ти нам даде да на другој страни зарадим. Хвала ти брате и кришћанине. Живео нам много лета и дај боже да твојим примером пођу и још многи твоји просвећени и имућни земљаци!“⁵

Са проценом количине бакарне руде на Вису није имао среће. Морао је потражити ново налазиште које би оправдало уложени капитал. У исто време долази и до промене акционара (13. јуна 1898. године) који су и даље Енглези, а којима се придружује једна српска финансијска групација под именом Српски синдикат бакра „Оријент“. Ј. Р. Финеј остаје и даље директор. Ново налазиште бакарне руде морало се пронаћи у близини већ подигнуте топионице на Вису – нађено је у Ребељу.

Проценивши да је у Ребељу пронађено значајно налазиште бакарне руде са 10% садржине бакра, Финеј финансира изградњу пута до топионице на Вису у дужини од 15 км. Ископана руда преношена је помоћу коњских товара. До великог пожара, новембра 1900. године, када је до темеља изгорела топионица, истопљено је око 1000 тона бакарне руде. На вађењу и преносу руде било је запослено 500-600 људи.

Последице пожара Финеј је покушао да санира уз помоћ иностраних финансијера, међутим у јеку највеће активности око обнове производње долази до промене власништва над рудницима и топионом, које преузима француска финансијска групација. Финеју се захваљују на додашњем раду и он постаје житељ Ваљева са својим новим пословним активностима.⁶

⁵ Вечерње новости, 15. јул 1897. бр. 163/3.

⁶ Вечерње новости, 18. (30.) август 1901, бр. 226/4.

* * *

Активност српске хајдучије није мимоишла ни Финеја. Јануара 1900. Године провалили су хајдуци у управну зграду рудника на Вису и из његове канцеларије однели 280 динара у готовом, хартије од вредности, револвер, сребрни сат и разне ствари у вредности од око 200 динара.⁷

Још једном ће Ј. Р. Финеј имати сусрет са хајдуцима. То ће се догодити неколико година касније, тачније 17. октобра 1904. године у селу Градац код Ваљева. Дружина познатог хајдука Калабића, која је у то време харала на простору Букова и Таора, одабрала је за своју жртву Финеја, од 1901. године власника и директора хидроцентрале на реци Градац, у атару села Градац крај Ваљева. Дошавши у зграду централе, хајдуци су тражили 2000 динара, а када им је он рекао да толики новац не поседује, оглобили су га узимањем једног часовника и револвера, запретивши му да новац спреми. Финеј им је рекао да то не може учинити, јер нема новца. По одласку хајдука, уследила је његова пријава властима у Ваљеву, па је организована потера.⁸ Резултат те потере за Калабићевом дружином била је погибија хајдука на Буковима. О овоме налазимо податке у београдским новинама *Самоуправа* бр. 296/4, од 18./31. децембра 1904. године.

Неколико дана по упаду Калабићеве хајдучке дружине у зграду хидроцентрале и млина, *Вечерње новости* у броју 292, од 22. октобра (4. новембра) 1904. године, доносе текст под насловом „Жалосна појава“ у коме између осталог пише:

„Најнепријатнији утисак учинио је глас о разбојничком нападу на г. Финеја, шефа електричне фабрике у Ваљеву. Када је ауторитет власти у нашој земљи тако ниско пао, да зликовци упадају у варош и изнуђују од имућних људи новац, онда се ничем добром не можемо надати. Ово су појаве за размишљање. У Србији је данас лична и имовна безбедност потпуно угрожена.

(...)

До сада је било толико разбојништава и убистава да је било довољно времена да се предузму потребне мере. Разбојнички напад на г. Финеја усадиће у душу грађана српских уверења да су данас остављени милости разбојника и да сами треба да се бране. О томе колико углед наше земље због овог трпи у иностранству нећемо ни говорити. После оваквог разбојништва, извршеног над имућним странцем у нашој земљи, страни ће свет добити уверење да код нас влада мафија.“

⁷ Вечерње новости, 15. јануар 1900, бр. 15/3.

⁸ Самоуправа, 19. октобар (1. новембар) 1904, бр. 244, стр. 3.

* * *

Без обзира што је време углавном проводио на просторима Ребеља и Виса, у рудницама и топионици, Финеј је стамбено био везан за Ваљево. У току својих боравака у вароши, учествовао је у животу ваљевске чаршије и друговао са виђенијим Ваљевцима. Са таквим статусом, могао је да организује парастос енглеској краљици Викторији (1819–1901) у ваљевској православној цркви, у присуству многобројних грађана на челу са окружним начелником. На парастосу су чинодејствовали сви ваљевски свештеници.⁹

Др Даница Милић, у својој већ наведеној књизи „*Сирани кайиштал у рударству Србије до 1918.*“ сматра да је Финеј, својим стручним и финансијским активностима, намеравао да ваљевски крај претвори у рударски и административни центар западне Србије.¹⁰

Ову своју констатацију Даница Милић поткрепљује следећим активностима Финеја у Ваљеву: да је имао намеру оснивања (?) – изградње електричне централе на реци Градац ради обезбеђења погонске енергије за прераду бакра, припреме других зграда у Ваљеву, намењених канцеларијама управе рудника, магацинима и становима за стручњаке. Чини се да је могуће да је Финеј у својим плановима имао све ове наведене објекте, изузев градње хидроелектричне централе на реци Градац, пошто је Матија Ненадовић, ваљевски индустријалац, поседовао сагласност Општине ваљевске за њену градњу још од јуна 1895. године.¹¹ Матија Ненадовић је 1897. године започео градњу хидроцентрале у Ваљеву коју је завршио 27. априла (9. маја) 1900. године.

Прве вечери електрифицираног Ваљева, 9. маја 1900. године, у мрежи под напоном био је само део од могућих 150 сијалица и три „боген-лампе“ (производила је јаку светлост на принципу сагоревања два угљена штапина различитих полова чије је трајање горења било од 10 до 15 часова, обично снаге од 5, 6, 8 и 10 ампера, односно од 500, 600, 800 и 1000 свећа). Производња једносмерне струје остварена је помоћу турбине снаге 50 коњских снага и динамо машине од 12 киловата. Од 150 сијалица које су давале Ваљеву електричну светлост највише их је било од 10 и 16 „свећа“, а врло мали број од 25.

У импресији о осветљеном Ваљеву аутор чланка у „Вечерњим новостима“ пише: „Ваљево претставља ноћу једну чаробну слику... Ваљево од тог дана (20. априла 1900) тако рећи плива у мору светлости. Нарочито је чаробна „Београдска улица“. У дужини од километар и по има она врло

⁹ Вечерње новости, бр. 16. (29.) јануар 1901, бр. 16

¹⁰ Милић, 1998, 37-38

¹¹ Спасојевић, 2000

велики број сијалица и све у једној линији. Када се у вече пусти струја види се само једна ватрена линија, која толико изгледа дивније, што се та линија укршта или иде упоредо са другим светлосним линијама из осталих улица. Нарочито је диван поглед са Брђана и многи грађани вечером се пењу на вис, да уживају у том дивном призору..." Ову тираду аутор завршава похвалом: „Може се само власницима честитати на овако дивном градском осветљењу, нашто су им сви грађани захвални“. У априлу 1901. године динамо машина за производњу једносмерне струје замењена је генератором за полифазну струју, снаге 36 киловата. Уградњом генератора веће снаге одмах је повећан и број сијалица прикључених у мрежу. На крају 1901. године тај број се кретао око 320. Ову реконструкцију Матија је извршио помоћу капитала Ј. Р. Финеја, рударског предузимача подгорског рудника бакра „Ребељ“, који је од маја 1901. године постао и сувласник електране и варошке мреже.

Септембра 1901. године, Матија се повлачи из фирме: предузеће откупом прелази у власништво инж. Ј. Р. Финеја. Од тада ове обавезе према Управи фондова, Матији Ненадовићу и његовој браћи преузима нови власник Финеј. Мала потрошња електричне енергије у Ваљево, изградња хидроцентрале у Дегурићу капиталом браће Фегели из Београда и велика издавања за подмирење преузетих обавеза, довели су Ј. Р. Финеја до стечаја. То се догодило 1910. године. Нови власници прве хидроцентрале у Ваљево и у Србији постали су браћа Фегели, швајцарски држављани настањени у Београду.

Када је дошло до преговора између Матије Ненадовића и Финеја, и шта је овог другог, већ финансијски осиромашеног после пожара у руднику „Ребељ“, навело на размишљање да купи хидроцентралу, не знамо.

Са ове дистанце можемо само да претпоставимо да је Финеј, највероватније, до те мере заволео Ваљево и Ваљевце, да је занемарио неке економске показатеље и ушао у још једну промашену инвестицију.

После свих пословних промашаја и немилих догађаја Финеј се повукао са пословним плановима из Ваљева и околине. Не знамо када је напустио Ваљево и Србију. Умро је пре 1929. године.

Summary

The paper is about Finej, English mining engineer. He came to Serbia in 1892 and soon became manager of the consortium Podgora-Mining Concession. At the end of XIX and beginning of XX century, he worked in Valjevo and Podgorina. This paper is based on newspaper articles and highlights less known sides of his business and private life. Although he lost substantial amount of money at the beginning of the XX century in the ambitious task of the exploitation of copper in Podgora mine "Rebelj", he soon

afterwards bought hydroelectric power plant in Valjevo. This project also failed. On several occasions he was a victim of robbery and extortion. We do not know when he left Valjevo, Serbia. He died in 1929.

Извори и литература

- Милић, 1998, 37-38 – Даница Милић: *Подгорски рудници у XX веку*, Гласник МИАВ бр. 34/2000.
- Спасојевић, 2000 – Александар Кале Спасојевић: *Утицај електрифицираних Ваљева и Ужица на даљу примену електричне енергије у Србији после 1900. године*, Гласник МИАВ бр. 34/2000.
- *Правда*, 7. фебруар 1910, бр. 38/3.
- *Вечерње новости*, 15. јул 1897. бр. 163/3; 15. јануар 1900, бр. 15/3; 18/30. август 1901, бр. 226/4; 16/29. јануар 1901, бр. 16.
- *Самоуправа*, 19. октобар (1. новембар) 1904, бр. 244, стр. 3.